

ІНКЛЮЗИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА СТВОРЕННЯ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

INCLUSIVE COMPETENCE OF SUBJECTS OF THE EDUCATIONAL PROCESS AS A NECESSARY CONDITION FOR CREATING A MODERN INFORMATION AND EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Стаття присвячена питанням розвитку інклюзивної освіти в Україні, готовності суб'єктів освітнього процесу до діяльності в умовах, що змінюються, а також необхідності формування у них інклюзивної компетентності. Обґрунтовується актуальність ролі педагога в інклюзивному освітньому просторі, визначається його роль при організації взаємодії між суб'єктами освітнього процесу. Розкривається відповідний соціальному замовленню, цінностям та нормативам сучасної освіти зміст інклюзивної компетентності як складової професійної компетентності майбутнього педагога; представлено її структуру, яка включає мотиваційно-ціннісний, особистісний, когнітивний та діяльнісний компоненти.

Стверджується, що формування інклюзивної компетентності як складової професійної компетентності та як елемента професійного саморозвитку орієнтує на необхідність освоєння, застосування, розширення всієї системи знань щодо виконання трудових функцій, представлених у рамках професіограми педагога. Сформованість інклюзивної компетентності визначає готовність до раціонального вибору та реалізації корекційно-освітніх програм на основі особистісно-орієнтованого та індивідуально-диференційованого підходів до осіб з особливими освітніми потребами; до організації інформаційно-освітнього середовища, його методичного забезпечення; до взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу.

Інклюзивне інформаційно-освітнє середовище розглядається як явище, що виникає внаслідок освоєння суб'єктом частини освітнього простору, що має суб'єкт-предметну змістовно-процесуальну природу (застосування інформаційно-комунікативних технологій) і має на меті забезпечення умов (організаційних, психологічних та педагогічних) для набуття учнями з особливими освітніми потребами основних навчальних компетенцій.

Ключові слова: професійна компетентність, інклюзивна освіта, інклюзивна ком-

петентність, інклюзивне інформаційно-освітнє середовище.

The article is devoted to issues of the development of inclusive education in Ukraine, the readiness of the subjects of the educational process to operate in changing conditions, as well as the need to develop inclusive competence in them. The relevance of the teacher's role in the inclusive educational space is substantiated, his role in the organization of interaction between subjects of the educational process is determined. The content of inclusive competence as a component of the professional competence of the future teacher is revealed in accordance with the social order, values and norms of modern education; its structure is presented, which includes motivational and value, personal, cognitive and activity components.

It is claimed that the formation of inclusive competence as a component of professional competence and as an element of professional self-development focuses on the need to master, apply, and expand the entire system of knowledge regarding the performance of work functions presented in the teacher's professional profile. The formation of inclusive competence determines readiness for rational selection and implementation of correctional and educational programs based on person-oriented and individually differentiated approaches to persons with special educational needs; to the organization of the information and educational environment, its methodical support; to interaction with all participants of the educational process.

Inclusive information and educational environment is considered as a phenomenon that arises as a result of the subject mastering a part of the educational space, which has a subject-subject content-processual nature (the application of information and communication technologies) and aims to ensure conditions (organizational, psychological and pedagogical) for students with special educational needs to acquire basic educational competencies.

Key words: professional competence, inclusive education, inclusive competence, inclusive information and educational environment.

УДК 37.013.8

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/49.1.18>

Вишківська В.Б.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри педагогіки
педагогічного факультету
Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова

Ілішова О.М.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри дошкільної освіти
Бердянського державного педагогічного
університету

Товстоган В.С.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри теорії й методики
виховання, психології та інклюзивної освіти
Комунального вищого навчального
закладу «Херсонська академія
неперервної освіти»

Постановка проблеми. Розвиток сучасного суспільства детермінує встановлення принципів солідарності та безпеки, що гарантує захист та повне інтегрування в соціум усіх верств населення, насамперед, осіб з особливими освітніми потребами. В основу такого інтегрування покладено концепцію цілісного підходу, який відкриває шлях до реалізації прав та можливостей для кожної людини, передбачає рівний доступ до здобуття якісної освіти та стає можливим при впровадженні інклюзивної освіти.

Інноваційні процеси розвитку інклюзивної освіти, що відбуваються в сучасній школі, вимагають якісної зміни змісту освітнього процесу. Це послужило виробленню нових орієнтирів в освітній політиці, зокрема у підготовці фахівців для інклюзивної освіти.

Інклюзивне навчання для української системи освіти на сьогоднішній день вже не є інновацією, але вимагає грамотного управління на всіх етапах його моделювання та впровадження. Педагог має бути готовим здійснювати супровід дітей в умовах

інклюзії, забезпечуючи реалізацію механізмів ефективного функціонування умов та параметрів інклюзивного освітнього середовища. Відтак, у процесі підготовки йому необхідно опанувати певний комплекс знань, умінь, навичок, що дозволить успішно вирішувати завдання супроводу суб'єктів інклюзивної освіти, що в рамках нашого дослідження буде визначено як «інклюзивна компетентність».

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Особливості організації та управління інклюзивною школою досліджують А. Колупаєва, Н. Софій, Ю. Найда та ін.

У медико-соціальному аспекті особливості інтеграції осіб з вадами здоров'я у суспільство є предметом розгляду таких авторів, як І. Каткова, С. Саричева, О. Чабан. Соціально-психологічним аспектам даної проблеми присвячені праці О. Асмолова, М. Семаго, О. Усанова та ін.

Над окремими методиками організації роботи з особливими категоріями населення працюють В. Бех, О. Вакуленко, Н. Комарова, В. Поліщук, Т. Семігіна, М. Чайковський та ін.

Науково-теоретична база проблеми інклюзивної освіти в Україні та зарубіжних країнах висвітлена у працях Т. Борохвіної [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас феномен «інклюзивна компетентність» суб'єктів освітнього процесу, необхідність створення продуктивного інформаційно-освітнього середовища для учнів із особливими потребами досліджені недостатньо.

Мета статті полягає в уточненні сутності поняття «інклюзивна компетентність» та обґрунтуванні значущості її сформованості в учасників освітнього процесу як основи готовності до проектування інклюзивного інформаційно-освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Права людей з особливими освітніми потребами визначені такими основними міжнародними правовими документами: Декларація ООН про права людини, про права інвалідів, Конвенція ООН про права дитини, резолюція № 48/96 Генеральної Асамблеї ООН «Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів» та ін.

У Концепції розвитку інклюзивної освіти, затвердженій наказом МОН від 01.10.2010 р., інклюзивне навчання визначено як комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно-орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей [6].

Енциклопедія освіти тлумачить «інклюзивну освіту» як систему освітніх послуг, що ґрунтується

на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами, зокрема дитини з особливостями психофізичного розвитку, в умовах загальноосвітнього закладу [3, с. 11].

Н. Софій та Н. Найда інклюзивну освіту розуміють як систему освітніх послуг, що покликана забезпечити права дітей з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього закладу [10, с. 10].

Виняткові особливості запровадження інклюзивної освіти, що детермінують специфіку професійно-педагогічної діяльності, визначають доцільність та можливість виділення нового психолого-педагогічного феномену – готовності до роботи в умовах інклюзивної освіти – інклюзивної компетентності суб'єктів освітнього процесу.

З метою уточнення змістової сутності останньої ми звернулися до засад компетентнісного підходу (І. Бех, Н. Бібік, Л. Ващенко, І. Єрмаков, О. Локшина, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко та ін.), який є основою визначення змісту та методичної моделі вищої освіти України.

Компетентнісний підхід забезпечує перенесення акцентів з традиційних університетських форм навчання (лекції, семінарські та практичні заняття), що забезпечують когнітивну складову підготовки педагогів, на особистісно-розвиваючі стратегії, що передбачають перетворення мотиваційної, інтелектуальної, афективної та, зрештою, поведінкової структур педагога і дозволяють розвивати особистісно значущі професійні якості. Компетенції при цьому виступають як освітні результати. Такі зміни, на думку Н. М. Бібік, обумовлені надлишковістю знань, їх розірваністю, недостатнім зв'язком з дійсністю, потребами практики [1, с. 26].

О. Пометун зауважує, що під поняттям «компетентнісний підхід» розуміють зорієнтованість освітнього процесу на формування та розвиток базових, загальногалузевих і предметних компетентностей майбутнього фахівця» [9, с. 64]. Його реалізація потребує неабиякої трансформації змісту освіти шляхом перетворення цього процесу з моделі, яка існує для «всіх», хто навчається, на суб'єктивні надбання одного учня (студента). А відтак, зміст освіти спрямовуватиметься на кінцевий результат освітнього процесу – набуття суб'єктом навчання необхідних компетентностей [9, с. 64].

При обґрунтуванні сутності предмету розгляду нашої статті – інклюзивної компетентності суб'єктів освітнього процесу – коректним буде його тлумачення як інтегративної спроможності якісно виконувати професійні та педагогічні функції в інклюзивному суспільстві, у тому числі створювати інклюзивне інформаційно-освітнє середовище та забезпечувати спеціальні умови життєдіяльності та компенсації для людей з особливими потребами.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що вивчення інклюзивної компетентності педагогів знаходиться у центрі уваги багатьох дослідників. Вперше цей термін був ужитий І.М. Хафізуліною, яка визначила інклюзивну компетентність як інтегративну особистісну освіту, що зумовлює здатність здійснювати професійні функції у процесі інклюзивного навчання, враховуючи різні освітні потреби учнів та забезпечуючи включення дитини з обмеженими можливостями здоров'я у середовище загальноосвітнього закладу, створюючи умови для її розвитку та саморозвитку [11, с. 8].

Д.Н. Корнєєв, Н.Ю. Корнєєва тлумачать «інклюзивну компетентність педагога» як здатність реалізовувати професійно-педагогічні функції у сфері інклюзивної освіти, здійснювати оцінку різних освітніх потреб учнів і гарантувати включення дітей з особливими освітніми потребами в освітній процес, організовуючи сприятливе середовище для розвитку [6, с. 118].

У дослідженнях простежуються і різні точки зору щодо структури інклюзивної компетентності педагога. Так, ряд авторів виділяють наступні компоненти: мотиваційний, когнітивний, операційний, рефлексивний (І.Н. Хафізуліна); професійно-мотиваційний, професійно-когнітивний, професійно-рефлексивний, професійно-операційний (Д.Н. Корнєєв, Н.Ю. Корнєєва, А.А. Саламат). А.О. Козирєва вважає, що структуру інклюзивної компетентності становлять спеціальні вміння педагога, відповідно до основних видів діяльності: діагностичні, комунікативні, дидактичні, прогностичні, виховні, соціальні.

Водночас аналіз наукових публікацій, що містять питання теорії та практики діяльності педагога інклюзивної освіти, дозволив виявити і коло проблем, пов'язаних з формуванням інклюзивної компетентності суб'єктів освітнього процесу: недостатня увага до формування особистісних установок на інклюзію та соціальну значущість її організації; відсутність у змісті підготовки взаємозв'язку між особистісною, теоретичною та практичною складовими, спрямованими на розвиток у суб'єктів освітнього процесу можливості вирішувати професійно значущі, соціально детерміновані завдання; недостатня гнучкість та мобільність в організації підготовки, що заважає педагогам своєчасно реагувати на зміни освітнього середовища.

Проведений аналіз та зроблені узагальнення дозволили нам у структурі «інклюзивної компетентності» виокремити мотиваційно-ціннісний, особистісний, когнітивний та діяльнісний компоненти. Розглянемо їх детальніше.

Мотиваційно-ціннісний компонент включає сформованість сукупності мотивів, адекватних цілям та завданням інклюзивного навчання; виражається як моральна спрямованість

відносин – готовність прийти на допомогу, прояв турботи до особи з особливими освітніми потребами, а також особистісна спрямованість на реалізацію інклюзивних принципів (загальна гуманістична спрямованість особистості та позитивна спрямованість на провадження професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти, глибоке усвідомлення її гуманістичного потенціалу).

Особистісний компонент – сукупність професійно важливих для роботи в інклюзивному середовищі особистісних якостей, що виявляються у здатності до співпереживання, прояву почуття емоційного реагування на труднощі та проблеми особи з особливими освітніми потребами.

Зауважимо, що в умовах впровадження інклюзивного підходу у вітчизняну систему освіти змінюються вимоги до особистісних та професійних якостей педагога, адже підготовка кадрів розглядається як найважливіший компонент забезпечення успішності інклюзії. Педагог є сполучною ланкою між закладом освіти, батьками та учнями, поєднуючи зусилля всіх суб'єктів для створення інклюзивного освітнього простору, максимально зручного для всіх.

Когнітивний компонент у структурі інклюзивної компетентності являє собою систему знань та досвіду пізнавальної діяльності, необхідних для здійснення інклюзивного навчання. В основі даного компонента лежать наукові професійно-педагогічні знання інноваційних інтеграційних процесів у сфері спеціальної освіти; основ розвитку особистості; педагогічних та психологічних основ навчання та виховання; анатомо-фізіологічних, вікових, психологічних та індивідуальних особливостей учнів групи психонорми та учнів з різними порушеннями у розвитку; основ педагогічного управління процесом саморозвитку вихованців; основних закономірностей взаємодії суспільства та людини з особливими потребами.

Діяльнісний компонент інклюзивної компетентності містить операційні складові, які передбачають володіння педагогічними технологіями, а також знаннями і уміннями, необхідними для моделювання варіативних навчальних завдань (занять) для дітей з особливими потребами.

Успішна організація інклюзивного середовища залежить не лише від педагога. Необхідно звернути увагу на готовність батьків дітей з особливими освітніми потребами та батьків нейротипових дітей до участі у інклюзивних практиках. Важливим напрямом роботи освітньої установи є підготовка педагогічного колективу та батьків учнів для прийняття таких дітей і створення умов для їхньої позитивної соціалізації. Першим напрямком у цій роботі є вивчення ставлення батьків до інклюзії, а потім – формування готовності батьків до спільного навчання нейротипових дітей із дітьми з особливими потребами.

Не менш значущою є і проблема готовності самих учнів із особливими потребами до навчання в нових умовах. Н.І. Кузьменко під інклюзивною готовністю дитини розуміє готовність до умов інклюзивної освіти, що складається з психологічної, соціальної та середовищної адаптованості особистості, наявності мотивів щодо продуктивної взаємодії з учасниками освітнього процесу. Формування інклюзивної готовності учнів, як стверджує автор, залежить від умов середовища освітнього закладу: від архітектурних умов, від психологічної готовності педагогів та батьків. Ми розділяємо таку позицію автора, адже переконані, що інклюзивна освіта, як модель інклюзивного освітнього простору, має відображати стійку конфігурацію зв'язків суб'єктів освітнього процесу: наявність взаємодії між педагогами, нормотиповими учнями, учнями із особливими освітніми потребами, їхніми батьками. Провідна роль у цій взаємодії належить педагогу, бо саме він повинен мати такий спектр компетенцій, який дозволить йому успішно виконувати свої професійні обов'язки, а також сприяти успішному розвитку учнів різних категорій.

Т. Ілляшенко наголошує, що запровадження інклюзивного навчання потребує створення відповідного освітнього середовища, забезпечення науково-методичного супроводу, адже це процес складний, багатогранний, який зачіпає наукові, методологічні й адміністративні ресурси [4, с. 28].

Схожою є позиція А. Колупаєвої, яка вказує, що інклюзивна освіта, як система освітніх послуг, потребує адаптації навчальних програм, фізичного середовища, методів та форм навчання до потреб кожної дитини, та забезпечення сприятливого клімату в освітньому середовищі [8, с. 13].

Своєю чергою, інклюзивне інформаційно-освітнє середовище визначається нами як єдиний простір, що інтегрує навчальні продукти та комп'ютерно-телекомунікаційні технології взаємодії, що опосередковують становлення у суб'єктів освітнього процесу, у тому числі з особливими освітніми потребами, синергетичної системи компетенцій для ефективної професійної діяльності та соціальної самореалізації в інформаційному суспільстві.

Спеціальне інформаційно-освітнє середовище або інклюзивне інформаційно-освітнє середовище, завдяки наявності інформаційно-технологічної складової, пристосовуючись до потреб окремо взятої дитини з особливими освітніми потребами, є засобом, що забезпечує диференційований, особистісно-орієнтований, індивідуальний, акмеологічний підхід у процесі навчання, виховання, корекції, адаптації та соціалізації такої дитини.

Для оптимального виконання певних функцій спеціальне інформаційно-освітнє середовище, що реалізує інклюзивну освіту, має забезпечити:

- сукупність корекційно-педагогічних, інформаційних та телекомунікаційних технологій;
- інтеграцію інформаційно-комунікаційних технологій в освітній та корекційно-розвивальний процес;
- підтримку активними, інноваційними (проектна, дистанційна, пізнавально-дослідницька та ін.) формами розвивальної освітньої діяльності;
- зміну ролі педагога (педагог-новатор, педагог-тьютор);
- нові підходи до організації взаємодії: можливість дистанційного навчання, взаємозв'язок усіх учасників освітнього процесу з організаціями педагогічної, культурної та соціальної сфери, інтерактивність процесу взаємодії;
- відкритість, можливість обміну та поширення досвіду, інформації, у тому числі засобами освітніх та інформаційних ресурсів Інтернету;
- наявність обчислювальної та інформаційно-теле-комунікаційної інфраструктури, програмно-апаратних та демонстраційно-дидактичних комплексів, інформаційно-методичних центрів;
- логічність побудови освітніх процесів від постановки цілей до моніторингу результатів.

Висновки. Реформування системи освіти, пов'язане з соціально-політичними змінами, які відбуваються у сучасному суспільстві, позначилося і на процесі підготовки майбутніх учителів. Вимоги, зумовлені соціальним замовленням, створюють перспективу концептуального переосмислення всієї системи професійної діяльності фахівців, які забезпечують процес навчання та супроводу осіб з особливими освітніми потребами.

Проведений аналіз наукової літератури та осмислення педагогічної практики дозволили інклюзивну компетентність суб'єктів освітнього процесу визначити як інтегративну професійну характеристику особистості в умовах інклюзивної практики, яка характеризується сукупністю взаємопов'язаних ціннісно-сміслових орієнтацій, інклюзивних знань та умінь, способів та досвіду особистісних якостей, а також здатністю до самоаналізу власної діяльності, що дозволяють ефективно здійснювати процес навчання в умовах інклюзії з урахуванням різних освітніх потреб з метою особистісного розвитку та саморозвитку суб'єктів навчання. Такий процес буде максимально результативним в умовах інклюзивного інформаційно-освітнього середовища, що забезпечує набуття суб'єктами освітнього процесу знань, умінь, навичок відповідно до особистісних потреб та можливостей.

У перспективах подальших досліджень – вивчення зарубіжного досвіду організації інклюзивного інформаційно-освітнього середовища.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бібік Н. Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті. *Гірська школа українських Карпат*. 2013. № 8–9. С. 26–30.
2. Борохвіна Т. Проблема інклюзивної освіти у педагогічній теорії та практиці. *Людинознавчі студії : зб. наук. праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія «Педагогіка»*. 2018. № 7(39). С.50–61.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
4. Ілляшенко Т. Інтеграція дітей з особливими потребами у загальноосвітній школі. *Соціальний педагог*. 2009. № 5. С. 26–35.
5. Інклюзивна школа: особливості організації та управління : Навчально-методичний посібник / Кол. авторів: А. А. Колупаєва., Н. З Софій., Ю. М. Найда та ін. К. : 2007. 128 с.
6. Корнеев Д.Н., Корнеева Н.Ю., Саламатов А.А. Інклюзивная компетентность педагога профессионального обучения: от идеи к диссеминации педагогического опыта. *Современные наукоемкие технологии*. 2016. № 5. С. 116–120.
7. Концепція розвитку інклюзивної освіти : Наказ МОН від 01.10.2010 № 912. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya>
8. Основи інклюзивної освіти : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. А. А. Колупаєвої. К. : А. С. К., 2012. 308 с.
9. Пометун О.І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті / Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / Заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : "К.І.С.", 2004. С. 65–72.
10. Софій Н.З., Найда Ю.М. Концептуальні аспекти інклюзивної освіти / Інклюзивна школа: особливості організації та управління : навч.-метод. посіб. К., 2007. 128 с.
11. Хафизуллина И.Н. Формирование инклюзивной компетентности будущих учителей в процессе профессиональной подготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Хафизуллина Ильмира Наильевна. Астрахань, 2008. 213 с.
12. Чайковський М.Є. Соціально-педагогічна робота з молоддю з особливими потребами в інклюзивному освітньому просторі : монографія. К. : Університет «Україна», 2015. 436 с.